

Účel a metoda sběru etnických dat v oblasti náhradní rodinné péče

1. Účel sběru dat

Ministerstvu práce a sociálních věcí (dále jen „MPSV“) byl v rámci Strategie romské integrace do roku 2020 uložen v rámci specifického cíle 8.4 Strategie „Podpora romských rodin v oblasti sociálně-právní ochrany“ úkol: „Učinit opatření, aby všechny děti bez rozdílu měly stejný přístup k osvojení a ke svěření do pěstounské péče; zajistit adekvátní odbornou přípravu žadatelů o NRP tak, aby se mohli stát osvojiteli nebo pěstouny vhodnými i k přijetí romského dítěte do rodiny“. Opatření bylo naplňováno zejména prostřednictvím klíčové aktivity 04 Rozvoj náhradní rodinné péče individuálního projektu MPSV „Systémový rozvoj a podpora nástrojů sociálně-právní ochrany dětí“ (dále jen „IP MPSV“). ČR se také v rámci plnění tohoto opatření zavázala Evropské komisi, která sleduje pokrok jednotlivých členských států EU v oblasti romské integrace, a sice že: „Do roku 2020 se zvýší podíl romských dětí, jimž bude zprostředkována NRP, o 2 procentní body.“

O pokroku v plnění Strategie je průběžně informována Evropská komise, která apeluje na to, aby byl při monitorování pokroku v plnění jednotlivých opatření využíván sběr etnických dat, který je v oblasti sledování situace skupin obyvatelstva znevýhodněných na základě etnického původu nevyhnutelným trendem.

V souvislosti s vyhodnocováním pokroku v naplňování indikátoru výsledku stanoveného u specifického cíle 8.4 je potřebné, aby MPSV **pravidelně získávalo od krajských úřadů** (dále jen „KÚ“) **a obecních úřadů obcí s rozšířenou působností** (dále jen „OÚ ORP“) **etnická data o počtu romských dětí v oblasti NRP. Data by měla sloužit výhradně k ověřování toho, zda se daří zvyšovat podíl romských dětí, kterým je zprostředkována náhradní rodinná péče (dále jen „NRP“).**

2. Zvolená metoda sběru etnických dat v oblasti náhradní rodinné péče

2.1 Jakým způsobem budou etnická data shromažďována

Shromažďování etnických dat je velice citlivou záležitostí, která se může dostat do kolize s právem na soukromý život těch osob, o nichž jsou tato data shromažďována. Z tohoto důvodu je důležité se držet zákonem stanovených mantinelů a zajistit ochranu zjištěných údajů před jejich zneužitím tak, aby nebyla poškozena konkrétní osoba, která údaje poskytl.

Údaje o národnostním, rasovém nebo etnickém původu jsou dle § 4 písm. b) zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů (dále jen „zákon č. 101/2000 Sb.“) citlivým osobním údajem, a proto je důležité při jejich zpracování respektovat ustanovení § 9 písm. a) tohoto zákona, na základě něhož je možné zpracovávat citlivé údaje o dané osobě pouze za předpokladu, že k tomu tato osoba dala výslovný souhlas, s výjimkou případů uvedených v dalších ustanoveních § 9¹ tohoto zákona. K osobním údajům, které jsou svou povahou citlivé z hlediska

¹ Ustanovení § 9 písm. f) zákona č. 101/2000 Sb. se vyjadřuje ke shromažďování citlivých dat v oblasti sociálně-právní ochrany dětí. Z tohoto ustanovení konkrétně vyplývá, že je možné citlivé údaje zpracovávat, jestliže se jedná o údaje podle zvláštního zákona nezbytné pro provádění nemocenského pojištění, důchodového pojištění (zabezpečení), státní sociální podpory a

základních práv a svobod se vyjadřuje rovněž odst. 51 *Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES* (dále jen „GDPR“). Do této kategorie citlivých osobních údajů patří i osobní údaje vypovídající o rasovém či etnickém původu, které zasluhují i dle GDPR zvláštní ochranu.

Obavy z toho, že budou při sběru etnických dat porušeny zásady zvláštní ochrany citlivých osobních údajů o etnickém původu, jsou příčinou toho, že není tento typ statistického zjišťování strategického významu v ČR systematicky využíván. Jedním z častých argumentů proti, který ze strany veřejných institucí zaznívá, je to, že se sběr etnických dat dostává do kolize s ustanovením § 4 odst. 2 zákona č. 273/2001 Sb., o *právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů* (dále jen „zákon č. 273/2001 Sb.“), v němž je uvedeno: „*Orgány veřejné správy nevedou evidenci příslušníků národnostních menšin. Získávání, zpracovávání a používání osobních údajů ohledně příslušnosti k národnostní menšině se řídí ustanoveními zvláštních právních předpisů. Údaje o přihlášení se k národnosti získané těmito orgány při sčítání lidu nebo podle jiného zvláštního zákona, které umožňují určení příslušnost k národnostní menšině, nesmějí být použity pro jiný účel, než pro který byly shromážděny a uloženy, a po statistickém zpracování musejí být zničeny.*“ **Zde je důležité podotknout, že dotazníkové šetření založené na získávání obecných a anonymních dat o dětech romského etnika v oblasti NRP nelze považovat za vedení evidence o příslušnicích národnostních menšin ve smyslu § 4 odst. 2 citovaného zákona.** Tímto se šetření nedostává do rozporu se zákonem č. 273/2001 Sb. a nebude při něm využíván ani adresný sběr etnických dat o etnické příslušnosti konkrétních osob, které by bylo možné na základě zjištěných údajů identifikovat, kdy už by byl nezbytným předpokladem k jeho provedení výslovný souhlas jednotlivce, o němž jsou tato data shromažďována.

Toto dotazníkové šetření je založeno na **tzv. neadresném sběru etnických dat, při němž je zachována anonymita jednotlivce, který není na základě zjištěných údajů identifikovatelný.** Cílem pravidelného monitoringu, jehož je toto šetření součástí, je získávat **souhrnná neadresná anonymní data o celkovém počtu romských dětí, které jsou vedené v evidenci pro účely zprostředkování NRP.**²

Počátkem roku 2020 bylo realizováno pilotní šetření na KÚ a OÚ ORP. Od roku 2021 neadresný sběr etnických dat probíhá každoročně.

2.2 Kdo by měl etnická data poskytnout

Specializovanými odborníky, kteří mají na základě vlastních znalostí a zkušeností přehled o situaci romských dětí v procesu zprostředkování NRP, jsou:

1. pracovníci OÚ ORP, kteří se specializují na agendu NRP, v rámci níž vyhledávají děti, kterým je potřeba zprostředkovat NRP, zjišťují údaje potřebné ke zprostředkování a vedou za tímto účelem spisovou dokumentaci dětí, komunikují ve věci s příslušným pracovištěm KÚ, atd.;
2. pracovníci KÚ, kteří spravují evidenci dětí pro účely zprostředkování NRP, aktivně pracují se spisovou dokumentací dětí, spolupracují s pracovišti OÚ ORP,

dalších státních sociálních dávek, sociálních služeb, sociální péče, pomoci v hmotné nouzi, a sociálně-právní ochrany dětí, a při zajištění ochrany těchto údajů v souladu se zákonem.

podílejí se na odborném posuzování dětí pro účely zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče atd.

Úkolem těchto pracovníků bude popsat s využitím vlastních zkušeností s procesem zprostředkování NRP, jaká je situace romských dětí v této oblasti. **Data takto získaná nebudou stoprocentně přesná, neboť jsou založená na subjektivním vnímání situace ze strany pracovníků**, nicméně na jejich základě lze orientačně posoudit, zda vedou opatření nastavená k zefektivnění a zkvalitnění procesu zprostředkování NRP ke zvýšení podílu romských dětí, kterým se podařilo zajistit péči v náhradní rodině.

2.3 Vymezení pojmu romské dítě z hlediska dotazníkového šetření

Velmi důležitou otázkou dotazníkového šetření je otázka identifikace romského dítěte. Z možných přístupů byla vybrána **metoda identifikace romských dětí třetí stranou na základě objektivních nebo nepřímých kritérií**, přičemž touto třetí stranou by měli být právě pracovníci KÚ a OÚ ORP aktivně zapojení do procesu zprostředkování NRP. Tato metoda byla využita už v minulosti při realizaci jiných výzkumných studií zaměřených na situaci sociálně vyloučených Romů či situaci romských žáků v oblasti vzdělávání, a to konkrétně u výzkumů uvedených v tabulce níže.

Tab. č. 1 Výzkumy o situaci Romů založené na kvalifikovaných odhadech odborníků

Název výzkumu	Realizátor a rok vydání	Referent o situaci Romů v dané oblasti
<i>Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti</i>	zadavatel MPSV, realizátor GAC spol., s.r.o. 2006	kvalifikovaný odhad pracovníků poskytovatelů služeb obyvatelům sociálně vyloučených romských lokalit, představitel místní samosprávy
<i>Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žákyň a žáků základních škol v okolí vyloučených romských lokalit</i>	zadavatel MŠMT, realizátor GAC spol., s.r.o. 2009	kvalifikovaný odhad učitelů romských žáků a ředitelů škol
<i>Výzkum etnického složení žáků v bývalých zvláštních školách v ČR v roce 2011/2012</i>	Veřejný ochránce práv, 2012)	kvalifikovaný odhad třídních učitelů romských žáků, kteří při identifikaci vycházeli z nepřímých kritérií dokládajících příslušnost dětí k romské menšině, dále i z vlastní znalosti situace dětí a jejich rodičů i sociálního kontextu, ve kterém žily
<i>Vzdělávání žáků v jednotlivých vzdělávacích programech a péče poskytovaná v PPP/SPC žákům s LMP</i>	Česká školní inspekce, 2015	určování počtu romských žáků prováděli ředitelé škol
<i>Zpráva ke zjišťování kvalifikovaných odhadů počtu romských žáků základních škol ve školním roce 2016/17</i>	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2016	zjišťování probíhalo elektronicky prostřednictvím systému školské statistiky, situaci romských žáků informovali zástupci základních škol

Ve všech dosavadních výzkumech³ vycházela definice pojmu „Rom“ z té, která byla jako první použita v *Analýze sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*.

„Za Roma považujeme takového jedince, který se za Roma sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil, a/nebo je za Roma považován významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů.“

Tato definice byla u výzkumů zaměřených na situaci romských žáků v oblasti vzdělávání modifikována následovně:

„Za romského žáka/romskou žákyni považujeme člověka, který se za něj/ni sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil(a), a/nebo je za takového/takovou považován(a) významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů.“

Byť může být tato definice považována za problematickou z různých úhlů pohledu, v praxi se při sběru neadresných etnických dat v podmínkách ČR osvědčila, a to zejména z toho důvodu, že **zohledňuje rovinu tzv. připsaného romství**, kdy situaci Romů v různých oblastech života více ovlivňuje to, zda je člověk považován za Roma svým okolím než to, zda se za něj považuje sám.

Výše uvedené definice byly **východiskem i pro formulaci definice pojmu „romské dítě“ tak, jak je využívána v rámci tohoto pravidelného dotazníkového šetření v oblasti NRP:**

Za romské dítě lze považovat dítě vedené v evidenci pro účely zprostředkování NRP, které se samo za Roma považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností hlásilo, a/nebo je za Roma považováno významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) ukazatelů.

Sběr etnických dat o počtu romských dětí v oblasti NRP vychází zejména z druhé části definice (viz pasáž označená tučně), neboť vliv na úspěšnost zprostředkování NRP romskému dítěti má spíše příslušnost k romské menšině připsaná okolím (rodinnými příslušníky, pracovníky zapojenými do procesu zprostředkování napříč systémem, žadateli) než samotná sebeidentifikace dítěte, které samo prohlásí, že se cítí být Romem.

Kromě samotné definice romského dítěte byla pro účely tohoto dotazníkového šetření stanovena rovněž nepřímá kritéria, na základě nichž mohou pracovníci OÚ ORP a KÚ určit cílovou skupinu romských dětí, o jejichž situaci by měli v rámci dotazníkového šetření referovat.

Mezi nepřímá kritéria, která naznačují etnicitu dítěte, mohou patřit tato⁴:

- příjmení (romské příjmení);
- rodový původ a příbuzenství (někdo z rodičů, širší rodiny, případně z domnělých rodičů se považuje za Roma nebo je označen třetí stranou jako Rom, např. pracovníkem OÚ ORP);
- místo obvyklého pobytu dítěte a docházky do školy (bydliště dítěte na území vyloučené romské lokality, docházka do spádové romské mateřské či základní školy);
- užívání romského jazyka dítětem či rodinou dítěte;
- zapojení dítěte či jeho rodinného příslušníka do některé z aktivit místních, krajských či celostátních programů určených na podporu příslušníků romské menšiny;
- kulturní zvyklosti v širokém pojetí (celkový způsob života zahrnující jazyk, hudbu, literaturu, hodnoty, víru, rodinný život, náboženství, oslavy specifických svátků či událostí, poslech romské hudby).

⁴ Vychází z dokumentu „Popis metody a výsledky výzkumu etnického složení žáků bývalých zvláštních škol v ČR v roce 2011/2012“ (VOP, 2012).